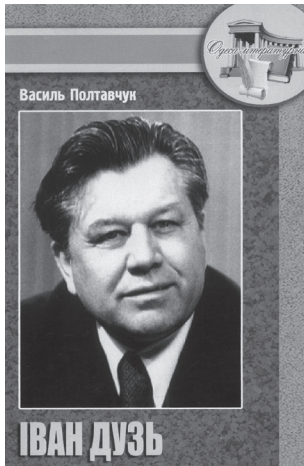

DOI: 10.18524/2312–6809.2019.29.180609

ІВАН МИХАЙЛОВИЧ ДУЗЬ: У БЕЗМЕЖЖІ ТАЛАНТІВ І ВІДДАНОСТІ ФІЛОЛОГІЧНІЙ СПРАВІ

Микола Пащенко, канд. філол. наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Рецензія: *Полтавчук Василь Григорович. Іван Дузь: літературно-критичний нарис / Василь Полтавчук. — Одеса: Астропринт, 2019. — 120 с.: іл. — (Серія «Одеса літературна»).*

Вийшла у світ ще одна книжечка Василя Полтавчука із авторської серії «Одеса літературна», заснованої у 2012 році, власне літературно-критичних нарисів, присвячених видатним літературознавцям Одеської філологічної школи 50–90-х років ХХ століття. В ній представлений науково-літературний портрет відомого філолога-літературознавця, доктора філологічних наук, професора,

члена Співки журналістів, члена Співки письменників України Івана Михайловича Дузя.

Літературно-критичний нарис укладений із чотирьох розділів. Це, зокрема, «Півстоліття в Одесі — півстоліття з Одесою», «Студії гумору і сатири», які включають «Вишнєзнавчі студії», «Дослідження творчості Степана Олійника», «Інші студії сатири і гумору». В розділ «Розмаїття дослідницьких інтересів» увійшли студії про поезію і поетів, «Дослідження епосу», «Об'єкт вивчення — драматургія», «Театрознавчі праці», «Одеса літературна: історія і сучасність». Останній розділ літературного портрету професора Дузя І. М. складають Додатки: перший — «Окреме видання праць Івана Дузя»; «Література про Івана Дузя», другий — «Вірші, присвячені Іванові Михайловичу Дузю». Видання доповнене фотосвітлинами, які вивершують розділ «Студії гумору і сатири».

Автор «літературного портрета» у вступному фрагменті із символічною назвою «Півстоліття в Одесі — півстоліття з Одесою» розпо-

чинає оповідь поетичними рядками уславлення «рідної», «вічної», «ніжної Одеси», уславленням «кращого міста... в піднебессі», рядками, написаними І. Дузем, які були покладені на музику народним артистом Миколою Свидюком.

В біографічній довідці інформативно, виходячи із можливостей жанру, розповідається про важливіші віхи життєвого і науково-творчого шляху професора І. М. Дузя. Автор дає коротку біографічну довідку, наголошуючи, що Іван Михайлович родом із Поділля, походить із багатодітної сім'ї, у 1937 році прибув до Одеси — міста, яке стало «столицею його долі» (с. 4). В цей же рік він став студентом українського відділення новоствореного в ОДУ імені І. І. Мечникова філологічного факультету. Як і більшість студентів так званого «гончарівського покоління», він із початком війни у 1941 році «змінив аудиторію на фронтіві шанці».

В нарисі поступово вималюється словесний портрет, при цьому використовуються архівні матеріали, спогади колег і учнів та рідних, а також матеріали науково-публіцистичного видання «Спогади про Івана Михайловича Дузя» (Одеса: Маяк, 2004). Відлік років, які охопили півстолітній життєвий і науково-літературно-творчий шлях філолога Івана Дузя в Одесі, продовжується фіксацією дати вступу до аспірантури — 1952 рік. Саме з цього часу науково-творча біографія Івана Михайловича інтерпретується автором «портрета» з використанням зазначених вище «спогадів» Євгена Прісовського, Павла Гриценка, Анатолія Глушак, Сергія Комара, Лариси Дузь і самого автора Василя Полтавчука. Вони відзначають, що Іван Михайлович характеризувався «всюдиприсутністю» і «довсьогопричетністю», особливо це стосується періоду його перебування на посадах декана філологічного факультету.

Автор рецензованої літературно-критичної праці, викладаючи факти життєвої і творчої біографії І. М. Дузя, прагне знайти їм місце і пояснення, тим самим мотивує повороти та випробування його долі, підкреслює стійкість і непохитність його як непересічної особистості. Він звертає увагу на активність професора у дослідницькій діяльності, зверненої до літературної творчості П. Усенка, П. Тичини, О. Корнійчука, С. Олійника, П. Панча, О. Вишні, М. Стельмаха.

Енергійність і цілеспрямованість, поєднана із «всюдиприсутністю» і «довсьогопричетністю», вважає автор нарису, характеризує ще одну важливішу сферу діяльності Івана Михайловича — це організа-

ція на високому рівні навчальної та наукової роботи в період перебування на посаді декана факультету протягом майже двох десятиліть, це зокрема 1957–1964 та 1970–1981 роки. Посилаючись на висловлювання з цього приводу Н. Шляхової, автор зауважує, що у цей період філологічний факультет є знаний в Україні і далеко за її межами тим, що «там деканом працював І. Дузь» (с. 13).

Також звертається увага на діяльність університетського професора і водночас члена творчих спілок журналістів і письменників, спрямовану на створення літературного обличчя Одеси. Цілком об'єктивно автор нарису бачить постать І. Дузя поряд з професійними письменниками Іваном Радченком та Іваном Гайдаєнком — ще з двома Іванами. Однак В. Полтавчук не обмежується просто увагою до трьох однакових імен, до трьох постатей, так званої «Одеської трійці»; він бачить те, що є сутнісним для кожного з них і типовим для усіх трьох: кожен із них у свій час очолював місцеву письменницьку організацію, і головне, що об'єднує таких «різних» і водночас в чомусь «схожих особистостей» (с. 16), — це їх «неординарність і масштабність». Ця «трійця», на думку автора, і визначала літературну атмосферу Одеси, а Іван Михайлович, як і більшість університетських учених, підтримував молодих літераторів, формував літературний процес у регіоні (с. 17). Тут слід доповнити автора в тому, що «цими молодими літераторами» були переважно студенти і переважно з філфаку.

Саме І. Дузь, зауважує автор, посилаючись на спогади А. Глушак, будучи на громадських засадах редактором університетської малотиражки «За наукові кадри», робить популярною наприкінці 50-х років «малу університетську літературну студію», членами якої були В. Домрін, В. Березінський, А. Бортняк, В. Мороз, П. Осадчук, В. Зінченко, Г. Шендрик, А. Логвиненко та ін. Саме тому «міцнів голос» і самого Івана Дузя. Він з часом видає нариси про життя і творчість таких акторів, як Марія Садовська та Іван Замичковський, про письменників: Павла Усенка, Остапа Вишню, Олександра Корнійчука, Степана Олійника. В ці непрості для творчої інтелігенції і української культури загалом 60–70-ті роки, в роки так званого застою, «письменницька організація була дієвою і бойовою. Вона задавала тон у громадському житті, «була барометром суспільної думки», — говорив І. Дузь, даючи інтерв'ю М. Щербаню напередодні свого 75-річчя від дня народження (с. 25). Висловлювання Б. Сушинського про те, Іван Михайлович провів свій ювілейний вечір, присвячений його 75-літтю як «істинно

народний актор», а через три дні «тихо пішов за межу», викликає асоціацію і в автора цих рядків: не можу не сказати, бо ж не можу забути(!) про той тривожний телефонний дзвінок у моїй квартирі рано-вранці, десь біля сьомої години, і такий же стривожений голос Нонни Михайлівни Шляхової... «не стало Івана Михайловича...»

Тему «Остап Вишня і розвиток української радянської сатири та гумору» І. Дузь розробляв у своїй докторській дисертації, а у 1961 році матеріали за цією тематикою склали літературний портрет «Остап Вишня». Слід зауважити, що цей жанр був досить популярним на той час серед науковців, студентів і пересічних читачів, тому що давав матеріал для усвідомлення читачем біографізму, історико-культурного контексту та специфіки і процесів творчої роботи письменника; він так чи інакше відображав наукові пошуки в аспектах важливіших наукових тем у галузі літературознавства. Автор нарису наголошує на тому, що це була перша фундаментальна праця про поета-сатирика, однак яка була не полишена неточностей, на що її автору було вказано рецензентами, в тому числі Варварою Губенко-Маслюченко — дружиною письменника.

Як бачимо, В. Полтавчук жодним чином не прикрашує «портрет», він, зокрема, звертається до опублікованих спогадів Є. Прісовського з назвою «Краса і драматизм його долі», в якій той, як наступник І. Дузя на посаді зав. кафедрою української літератури, описавши здобутки професора І. Дузя — науковця і керівника (кафедри, факультету), у підсумку констатував, що за нею «таїлася складна і драматична натура людини», обтяжена стосунками з державною системою, якій він не міг протистояти, тому і складно було залишитись до кінця самим собою. Це і складало драматизм його власної долі (с. 22–23). Автор нарису також констатує, що не всі вчинки І. Дузя, як і спрямованість написаних ним популярних статей та фундаментальних наукових праць, можна трактувати однозначно, про що згадує його донька Лариса Дузь (с. 24).

В. Полтавчук відзначає також, що «Студії гумору і сатири», які присвячені майстрам так званого «гарячого цеху» літературної справи, складають переважаючу частину його наукових праць, предметом дослідження яких була творчість Остапа Вишні та Степана Олійника. Продовжуючи думку автора «портрету» І. Дузя як літературознавця, доповнимо його судження досить суттєвим зауваженням: тут слід вбачати глибоку внутрішню спорідненість душ і талантів його і цих

письменників. Наголошуючи на цілеспрямованості науковця, автор зауважує, що Іван Михайлович завжди йшов до кінця задля досягнення поставленої мети. Тому через три роки — у 1965 році видає монографію «Остап Вишня. Життя і творчість», в якій були враховані критичні зауваження. Оцінюючи повноту фактичного матеріалу щодо біографії Остапа Вишні, В. Полтавчук бачить, як автор випускав з поля уваги деякі компрометуючі Павла Губенка (виходячи з ідеології Радянської влади!) факти, зокрема його перебування у війську Української народної республіки, що суттєво позначилось на життєвій і творчій долі письменника. Оцінюючи суперечливість життєвої і творчої біографії Остапа Вишні, а також риторичність і недомовки з цього питання збоку І. Дузя, автор нарису досить розширено цитує його судження, щоб кожен із нас усвідомлював мінливість ідеологічних акцентів (с. 36). Зрозуміла річ, що більш доказовим ставав І. Дузь у своїй монографії, коли відходив від ідеології, зосереджуючись на аспектах поетики. Хоча, зауважує В. Полтавчук, це було досить важко йому зробити, враховуючи політичну спрямованість сатири взагалі як жанру і творчості Остапа Вишні зокрема. Автор «портрету» звертає увагу на своєрідність жанру усмішок («Вишневі усмішки сільські») у трактуванні самого І. Дузя, який вважав їх суттєво відмінними від політичної сатири. Цей жанр з його модифікаціями став істинним досягненням улюбленого поета і людини взагалі.

У розділі нарису із назвою «Дослідження творчості Степана Олійника» продовжується лінія поєднання фактів життя і наукової творчості професора Дузя І. М. Автор відсилає нас до факту написання рецензії на книгу гуморесок Степана Олійника (1948) та епізоду звернення Івана Михайловича до усіх письменників, щоб ті поділилися спогадами про спілкування з Остапом Вишнею, на яке відгукнувся також Степан Олійник. Згодом, спілкуючись із цим поетом щодо публікації його творів у періодиці, І. Дузь здійснює значну за обсягом і в часі пошукову роботу по віднайденню творів поета, які були призбуті і читачами, і самим автором. Ці твори та літературно-критичні розвідки про них і склали текст книги «Степан Олійник (1964)». В. Полтавчук докладно описує наступні в часі праці І. Дузя, присвячені вивченню і популяризації творчості Степана Олійника.

У розділі «Розмаїття дослідницьких інтересів» автор нарису звертає увагу на праці І. Дузя, в яких з'ясовуються історії написання, розглядаються жанрово-родові та стилеві особливості, ідейно-ху-

дожні доміанти творів і творчості письменників, приділяється увага як класикам вітчизняної літератури, так і письменникам-початківцям. Зокрема наголошується на публікаціях, присвячених творчості Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, А. Малишка. Так само є згадка про публікації, в яких висвітлюється творчість одеських поетів, таких як Є. Бандуренко, В. Гетьман, В. Іванович, В. Мороз, М. Стрельбицький, Т. Федюк.

Автор нарису відзначає велику подвижницьку роботу Івана Михайловича у створенні критичної панорами розвитку української лірики ХХ століття, зафіксованої у передмовях до збірок цілого ряду письменників, в тому числі тих, чия творчість була несправедливо вилучена з історії української літератури. При цьому слід зазначити, що В. Полтавчук цілком об'єктивно і саме критично, виходячи із сучасних реалій, оцінює значимість критико-біографічного нарису «Павло Усенко», який вийшов з-під пера І. Дузя у 1958 році (с. 77–78). І водночас, як уже відзначалось, вважає вагомим внеском його у створення «критичної панорами» української лірики ХХ століття; мова де про написання передмов та упорядкування збірок Євгена Григурка «Твори»(1962), Василя Миколюка «Завіса гір»(1965), Дмитра Надіїна «Пісня бійця»(1966), Панька Педи «Бринить весна»(1992). І що важливіше, це — гуманістичний сенс змісту і спрямованості цих передмов і всієї його роботи, які були спрямовані були на реабілітацію українських письменників. Особливу увагу звертає В. Полтавчук на діяльність Івана Михайловича у справі реабілітації Панька Педи, до якої він долучив і Степана Олійника(!).

Фрагмент нарису «Дослідження епосу» висвітлює ще одну сторінку літературно-критичної діяльності І. Дузя, водночас і процеси творчої його роботи. Автор звертає увагу на факти безпосереднього спілкування І. Дузя з письменниками, про творчість яких він писав, адже вони були його сучасниками. Мова йде про листування, яке є неоціненим документом літературно-критичного процесу, про досить ефективну форму співпраці «дослідника і письменника».

Автор досить поширено характеризує зміст літературного портрета «Петро Панч»(1968) та збірки художньо-документальних нарисів про Михайла Стельмаха «У серці у моїм...», до видання якої І. Дузь йшов значну частину свого життя. Її зміст, наголошує автор, є наслідком великої і титанічної роботи науковця. І не менш важливим є те, що ця праця знайшла своє продовження в пошуковій роботі

його доньки Лариси Дузь при написанні дисертаційного дослідження над творчою історією роману «Велика рідня» М. Стельмаха». Коли В. Полтавчук оцінює літературно-критичні праці І. Дузя, присвячені О. Корнійчуку (підрозділ: Об'єкт вивчення — драматургія), і застерігає від звичної практики ідеологічного літературознавства змінювати плюси на «мінуси» і навпаки, то до цього важливо додати наступне: творчість О. Корнійчука дійсно варта уваги і по сьогодні, тому ідеологічне її спрямування і відповідно та чи інша оцінка цього аспекту не можуть і не повинні перекреслювати поетичну майстерність цього письменника і викреслювати його із учасників літературного процесу.

Не менш значимим є науково-творчий спадок І. Дузя з питань театру. Особливо активною була співпраця І. Дузя з Одеським українським музично-драматичним театром імені В. Василька. В. Полтавчук вважає, що це було «взаємне духовне і творче братство» (с. 89), а з боку науковця і критика — «глибокий аналіз творчої лінії театру». Адже вкотре (вслід за Б. Сушинським та всім загалом студентів, і тих, кому пощастило слухати професора), відзначає автор нарису, що І. Дузь «сам за своїм природним обдаруванням був актором». Критично оцінюючи одну із вагомих праць І. Дузя «Театр імені Жовтневої революції» (1975), автор нарису віддає належне факту появи її як першої історичної розвідки. В ній започатковане висвітлення історії театру, представленої критичним оглядом вистав, висвітленням творчості режисерів і акторів, яке однак в цій праці характеризується, на жаль, вибіркоким підходом її автора до відбору матеріалу, зумовленим ідеологічними його самообмеженнями.

Вивершується нарис В. Полтавчука фрагментом «Одеса літературна: історія і сучасність», в якому дається коментар до праць І. Дузя «Іван Котляревський і Чорноморське козацтво», «Шевченко і Одеса», а також конспекту лекцій «Літературна Одеса». Тим самим автор ще раз наголошує на універсальності вияву таланту та перспективах науково-критичної і, що не менш значимо, творчої спроможності професора Івана Михайловича Дузя, яка оприлюднена автором нарису також у заключному фрагменті «Письменницький доробок Івана Дузя».

Стаття надійшла до редакції 11 серпня 2019 р.